

Słowo wstępne

„Pryzmat kultury” jest metaforą bogatą w znaczenia. Można ją odnaleźć już na kartach *Systemu socjologii* Ludwika Gumplowicza (1887: 436–437), a potem w *Cultural Reality* Floriana Znanieckiego (1919: 16). Wybór takiego tytułu książki oznacza więc kulturalistyczną optykę przedstawianych refleksji socjologicznych, nawiązującą do tradycji łączącej badanie zmian socjokulturowych ze zmianami wiedzy (Hałas 2002: 337–338).

Zawarte w przedstawianej książce studia obejmują zmiany kulturowe, widoczne szczególnie w zmianach semantycznych dotychczasowych znaczeń i przejawiające się w konfliktach symbolicznych w różnych obszarach kultury, stanowiących wskaźnik przemian ponowoczesnych. Przede wszystkim jednak studia te dotyczą poszukiwań kategorii pojęciowych odpowiednich do niezbędnych analiz kulturowych współczesności.

Podejście kulturowe po okresie niejakiej marginalizacji pojawiło się ponownie w samym centrum pola badań współczesności – sieć ośrodków badawczych i nowe czasopisma, jak „American Journal of Cultural Sociology”, są przykładem instytucjonalizacji tego ruchu nowego kulturalizmu. Równocześnie nasilają się spory dotyczące oceny tradycji badawczych i nowych propozycji, w których krystalizują się odmienne stanowiska teoretyczne. Dotyczy to przede wszystkim sposobu pojmowania tego, do czego odnosi się „kultura”, i tego, co oznacza „społeczeństwo”, oraz wzajemnych związków między rzeczywistością kulturową i rzeczywistością społeczną. Postulat autonomii kultury w stosunku do systemu społecznego w projekcie

socjologii kulturowej, nazwanym mocnym programem, a z drugiej strony stanowisko opowiadających się za wzajemnym konstituowaniem się zjawisk społecznych i kulturowych, jak przedstawia to kulturowa wersja teorii sieci społecznych, są żywym przykładem tego sporu.

W pierwszej części książki, zatytułowanej „O związkach kultury i społeczeństwa”, zagadnienia te są szczegółowo omawiane, zwłaszcza w rozdziale pierwszym i w dwóch ostatnich, w których są dyskutowane różne wymiary i rozmaite odmiany zwrotu kulturowego. Konceptualne ramy przedstawianych rozważań nad dylematami badań nad współczesnością są zakotwiczone w moich wcześniejszych pracach dotyczących kulturalizmu i klasycznej socjologii kulturowej Floriana Znanieckiego, którego idee i przenikliwe spojrzenie na zmiany cywilizacyjne pojawiają się też na kartach tej książki, szczególnie w rozdziale ostatnim, w którym zostały podjęte aktualne kwestie kryzysu i płynności kultury. Czerpię także z wyników moich wcześniejszych prac w obszarach pragmatyzmu społecznego, interakcjonizmu symbolicznego i socjologii procesów symbolicznych. Nowe inspiracje znalazłam nie tylko w publikacjach współczesnych amerykańskich i europejskich socjologów kulturowych, lecz także powracając do lektur towarzyszących moim najwcześniejszym zainteresowaniom semiotyką kulturową.

Kultura zawsze była obszarem działań na rzecz ukierunkowanych zmian ze strony podmiotów uprawiających politykę kulturalną. Reżimy ideologiczne wieków XX i XXI dostarczają przykładów ekstremalnej przemocy symbolicznej. Naziści i komuniści stosowali przemoc kulturową, dokonując radykalnych ingerencji w zastane kody kulturowe. Analiza historyczna pozwoliłaby na porównawcze studia innych przypadków, lecz zawarte w książce dociekania ograniczają się do wieku XX i koncentrują na obecnych tendencjach zmian kulturowych, nazywanych ponowoczesnymi (postmodernistycznymi).

W studiach kulturowych wyrosłych z teorii krytycznej przeważa poetyka metafory w obrazowaniu zmian kulturowych, co czyni wciąż aktualną opinię Margaret S. Archer o deficycie repertuaru analitycznych kategorii stosowanych do badania kultury. Rozwój socjologii kulturowej od lat osiemdziesiątych XX wieku jednak zasadniczo zmienił ten stan rzeczy, co

też staram się pokazać. „Refleksyjność”, używana jako słowo kluczowe po-nowoczesności, jest tutaj rozpatrywana w związku z zamierzoną zmianą w tym z wielu sensów „refleksyjności”, jakim jest według Niklasa Luhmanna oddziaływanie procesu na siebie samego, co zostało odniesione do procesu kulturowego. Podejmuję próbę rekonstrukcji głównych problemów widocznych w nowych orientacjach socjologicznej teorii kultury. Pokazuję, jak ważne są sposoby udzielania odpowiedzi na pytania: „Jaka wiedza kulturowa?” i „Po co nam wiedza kulturowa?”. Szczególnie zwracam uwagę na zasadnicze różnice między klasycznymi i współczesnymi podejściami socjologicznymi, zorientowanymi na wyjaśniającą interpretację, a teorią społeczną zorientowaną na *praxis*, będącą czynnikiem transformacji. Mówię o tym w rozdziałach tworzących część trzecią: „O wiedzy i zmianie kulturowej”.

Książka zawiera próby prześledzenia nowych propozycji teorii kultury w optyce socjologicznej i żywych sporów dotyczących artykulacji oraz powiązania tego, co społeczne, i tego, co kulturowe, które mają też swe antecedencje w pracach pierwszej i drugiej generacji klasyków socjologii. Połączenie problematyki zmian kulturowych i problematyki epistemologicznej nauk o kulturze ma swe zakorzenienie w podejściu Floriana Znanieckiego. W nowych orientacjach teoretycznych interesują mnie transformacje pojęcia kultury, w tym zwłaszcza pojęcia wywodzącego się z prac Johanna G. Herdera i rozpowszechnionego w postaci integracyjnego rozumienia kultury jako całości (mit wspólnoty kulturowej), a co za tym idzie, dominującego dotąd pojęcia wielokulturowości. Zmiana w pojmowaniu kultury polega na konceptualizacji jej jako procesów tworzenia znaczeń w relacyjnych kontekstach sieci społecznych.

Dla przyjmowanej przeze mnie perspektywy – jak zostało wspomniane – ważne są prace Jurija Łotmana i Borisa Uspienskiego ze szkoły tartuskiej, zorientowane na semiotykę kulturową. W ich podejściu kultura jest dynamiczna, procesualna, często wewnętrznie sprzeczna, charakteryzująca się jednoczesnym występowaniem różnych kodów. Autorzy ci także zajmowali się zagadnieniami relacji między językiem (dyskursem) kultury a językami jej opisu, co stanowi ośnowę tej książki.

Szczególne miejsce w moich dociekaniach zajmują zagadnienia temporalności i pamięci, omawiane w nawiązaniu zarówno do semiotyków kultury, jak i do interakcjonizmu symbolicznego. Kultura i zmiany kulturowe są jak najściślej związane z pamięcią. Kultura jest rzeczywistością historyczną, kształtowaną przez działania ludzkie. W pojęciu pamięci analizowanej ze względu na te procesy trzeba przywrócić wymiar kulturowy. Te zagadnienia obejmują studia tworzące centralną część drugiej „O temporalności i pamięci kulturowej”.

Książka w zamierzeniu ma stanowić przyczynek do rozumiejących analiz współczesnego transformowania kultury.